

5. Колісник В. Вавжинець Марчинський (1779-1845) – один з найвідоміших дослідників Поділля першої половини ХІХ ст. *Наукові записки Центру Мархоцькознавства*. Т. 3. Упорядник В.А. Захар'єв. Хмельницький: Видавець ПП Заколотний, 2011. С. 77-83.

6. Мурзаев Е. М. Словарь народных географических терминов. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.protobulgarians.com/Polezni%20knigi/MURZAEV%20-%20Geographic%20terms%20in%20Russia.pdf>

7. Пшездзецький А. Ушицькі яри. Переклад Н. Черкаської. Наукові записки Центру Мархоцькознавства. Т. 4. Упорядник В.А. Захар'єв. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2013. С. 23-28.

8. Симашкевич М. Римське католицтво і його ієрархія на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 1872. С. 399-402.

9. Сутковецький В. Таємниця старого майстра: Історична повість. Хмельницький: Редакційно-видавничий відділ, 1994. 70 с.

10. Церковний літопис Рождественсько-Богородичної церкви села Сиворіг Ушицького повіту Подільської губернії: Рукопис. Укладач Є. Сінькевич. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. Фонди рідкісних видань.

11. Marchocki I.Ś. Prawo szlacheckie, nadane przez I. Ścibora Marchockiego swoim poddanym oraz umowa czynszowa z nimi. W Mińkowcach, 1804. 10 s.

Summary:

Vasyl FAIFURA. LASTHENIA.

The article explores the history of Lastenia, a settlement that later became part of Syvorohy village in Podillia. It examines the socio-economic factors that motivated Ignacy Marchocki to establish the settlement, particularly the availability of natural resources like building stone. The economic activities, including lime production and the manufacturing of anise vodka, are discussed in detail. The article also highlights the cultural and religious aspects of Lastenia, focusing on the role of the Polish community. Additionally, it describes the gradual merging of Lastenia with Syvorohy and the loss of its identity as a separate settlement.

Key words: Lastenia, Syvorohy, Min'kovets State, Ignacy Marchocki, Podillia.

УДК: 911: 371.3

ВИКОРИСТАННЯ ЕКОЛОГО-ОСВІТНІХ СТЕЖОК ПІД ЧАС КРАЄЗНАВЧИХ ЕКСКУРСІЙ ДЛЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ (НА МАТЕРІАЛАХ КРЕМЕНЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ)

Петро ЦАРИК¹, Леся ЦАРИК²

¹Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

²ТНВК ШЕЛ №9 ім. І.Блажкевич, м.Тернопіль

Розглянуто використання еколого-освітніх стежок у краєзнавчо-туристичній роботі при викладанні природничих дисциплін. Проведено оцінку основних видів рекреаційних занять НПП «Кременецькі гори». Висвітлено основні еколого-освітньо-туристичні стежки НПП «Кременецькі гори» та Кременецького ботанічного саду.

Ключові слова: еколого-освітня стежка, екскурсія, краєзнавство, природничі дисципліни, Кременецька громада.

Сучасна епоха вносить нові зміни в систему освіти і виховання, які відроджують загальнолюдські цінності та визначають духовні, моральні та естетичні надбання національного характеру. Ідеалом виховання є національно свідомо людина з високими духовними якостями та патріотизмом, відповідальна за найвищі досягнення національної та світової культури. Виховання і навчання мають сприяти розвитку творчо активної особистості, здатної сприймати прекрасне, гармонійне і завершене в житті, природі і мистецтві [1, с. 15].

Сьогодні ми особливо відчуваємо, що неможливо виховати повноцінне покоління дітей, здатне будувати гуманне суспільство, без засвоєння ними норм моральної культури [2, с. 38].

Краєзнавство допомагає вчителю розвивати в учнів розуміння і почуття, особливо до свого народу і рідного краю, бачити навколишній світ таким, яким він є, нові паростки, зерна майбутнього. Багато робиться для реформування та гуманізації школи. Головним викликом для школи в майбутньому буде особистісний підхід вчителів до своїх учнів. У зв'язку з цим розробляються різні освітні системи [1].

Вивчення краєзнавства потрібно планувати системно, зберігаючи при цьому наступність. Корисно налагоджувати зв'язки з відповідними установами та організаціями і поєднувати комплексні дослідження з поглибленим вивченням окремих питань. Розвиток краєзнавства був би неможливий без туризму, походів та місцевих екскурсій, які є частиною шкільної програми. Екскурсії - це короткі групові походи або подорожі за межі звичного середовища, які дають змогу з перших рук ознайомитися з природою та діяльністю мешканців. Це одна з найдоступніших форм пізнання навколишнього світу. Екскурсії бувають освітні, краєзнавчі та загальноосвітні. Кожна з цих груп має чітко визначений предмет вивчення – природа, господарська чи культурна діяльність. Зазвичай вони організуються як комплексні тури. Екскурсії відіграють важливу роль у краєзнавчій освіті в школах і забезпечують найкращу візуалізацію в навчанні. Вони не тільки допомагають учням дізнатися про регіон і розвинути загальні уявлення та поняття, але й виховують інтерес до навколишнього середовища та господарської діяльності людей. Процес екскурсійної роботи стимулює такі важливі особистісні якості, як дружба, взаємодопомога, взаємовиручка і колективізм. Обговорення результатів екскурсії має вирішальне значення для розвитку навичок навчання та спілкування. Участь в екскурсіях сприяє виникненню і розвитку пізнавальних інтересів, потреби в постійному підвищенні інтелектуального рівня і безперервному навчанні, що має головне значення у вирішенні завдань, які стоять перед сучасними освітніми установами. Екскурсії можуть відбуватися на уроках, під час педагогічної практики, на канікулах або в позаурочний час. [5]

Основними туристсько-краєзнавчими об'єктами Кременеччини є м. Кременець, Національний природний парк «Кременецькі гори», Кременецький ботанічний сад тощо.

Національний природний парк «Кременецькі гори» розташований в межах Кременецького району на півночі Тернопільської області загальною площею 6951,2 га.

96,7% території національного природного парку "Кременецькі гори" займають ліси, що свідчить про потенційне багатоаспектне використання парком природних рекреаційних ресурсів. Більшість території НПП є придатною для пішохідного, кінного, прогулянкового туризму, є перспективи розвитку парапланеризму, велосипедних, мотоциклетних, квадроциклетних, автомобільних горбогірних трас через значну пересіченість місцевості. Поблизу парку можливий розвиток спортивного полювання. В межах території НПП досить розвинутим є екскурсійний туризм, особливо в межах м. Кременця з його численними історичними пам'ятками. Також варто відзначити можливості для розвитку гірськолижного спорту: в Кременеці функціонувала єдина в Україні санна траса, рельєф є сприятливим для розвитку гірськолижного спорту (рис. 1).

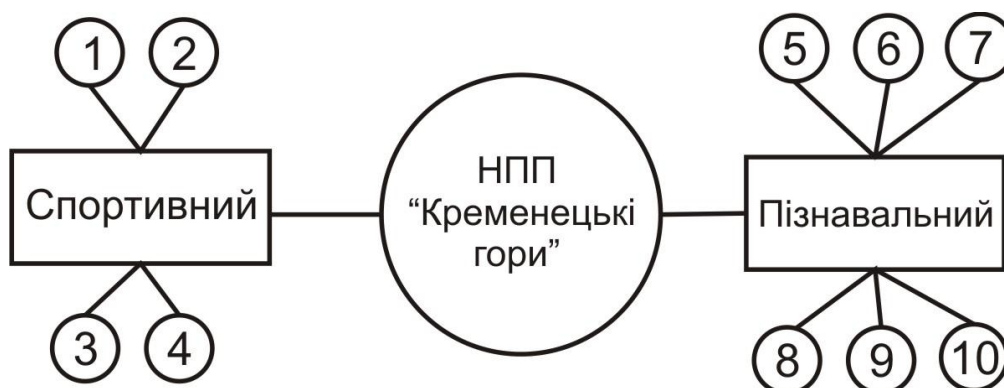

Рис. 1. Рекреаційні об'єкти і види рекреаційних занять НПП «Кременецькі гори» [6]

1. Санна траса для розвитку різних видів санного спорту.
2. Перспективні гірськолижні траси.
3. Перспективні траси для гірських велосипедів, квадроциклів, мотоциклів тощо.
4. Існуючі та перспективні туристичні маршрути для велосипедних та піших туристів.

-
5. Еколого-освітні стежки «Божя гора», «Дівочі скелі», «Гостра гора».
 6. Еколого-туристичні маршрути «Божя гора».
 8. Еколого-туристичні маршрути «Вовча гора», «Замкова гора», «До скель Словацького».
 9. Велосипедні маршрути «Шляхами південного краю Волині», «Навколо Кременецьких гір», «до живоносного джерела на Божій горі», «Кременецькими стежками до нескореної фортеці».
 10. Парадром.

Кременецька санна траса є унікальним об'єктом для України, на ній вирости майже усі учасники олімпійської збірної з санного спорту. У Кременці впродовж 20 років проводили Міжнародні літні змагання з санного спорту на санкороліках «Кубок Бони». У 2023 році через загибель санкарки Кременецьку санну трасу закрили. Відсутність фінансування протягом багатьох років, відсутність тренувань та змагань та особливості споруди (здебільшого вона дерев'яна) призводить до поступової її руйнації.

Горбогірна місцевість Кременеччини є сприятливою для розвитку гірськолижного туризму, наприклад зупинки з тренуваннями дорогою з Києва в Буковель. Але зміни клімату і, відповідно, майже повна відсутність снігового покриву на сучасному етапі, військове вторгнення росії, не сприяє розвитку такого виду туризму на Кременеччині [8].

Але з метою поширення екологічних знань, красзнавчої обізнаності молоді в межах міста та його околиць створено низку еколого-освітніх, туристично-красознавчих стежок та маршрутів.

Еколого-освітня стежка «Дівочі скелі» репрезентує цікавий маршрут протяжністю 2,6 км. Дівочі скелі по праву вважаються однією із найпривабливіших гір національного парку. Знаходиться на північно-східній околиці м. Кременця через що є доступною для відвідувачів міста.

Черепашкуваті щільні вапняки, які виходять на поверхню стрімкими карнизами, створюючи своєрідну неповторність і красу. Скелі оповиті легендами, переказами, вражають своєю красою. Ламані, нагромаджені в первозданному хаосі брили, стрімкі урвища і дивовижні кам'яні композиції, чорні провалля гротів і печер довгою стрічкою оперезають верх гори. Здається, ніби тут бушували міфічні велетні, які обламали скелястий край високого плато, щоб заховати в цьому дикому звалищі сліди колишнього буття. У лабіринтах Дівочих скель виявлено кістки мамонта, печерного ведмеда, волохатого ведмеда, волохатого носорога, первісного коня, зубра, печерної гієни, пса, гігантського та північного оленів, копитного лемінга. Виняткову цінність становить рослинний покрив Дівочих скель. На цих скелях зростають кадило сарматське, спірея піківська, клокичка пірчаста, сонцепвіт сивий, кизильник чорно-плідний, гордовина, змієголовник австрійський, самосил передгірський, мінуарція побільшена, гвоздика Роговича тощо. А у вапнякових пісковиках спелеологи відкрили тринадцять ніш, гротів і печер, окремі з яких – Студентська, Піщинка, Холодна – тягнуться в глиб гори на десятки метрів. [4]

Еколого-освітня стежка «Гостра гора» височіє поблизу траси Кременець-Почаїв і приваблює сотні туристів. Вершини гори кам'янисті, іноді скелясті. Завдяки щільно зцементованим вапнякам, які вивітраючись, створили красиві ущелини, мальовничі скелі. Гора покрита хвойним і листяним лісом. Рослинний покрив є біднішим, ніж на «Дівочих скелях», але приваблюють туристів здебільшого скельні утворення на надзвичайний краєвид на рівнину Малого Полісся.

Еколого-туристична стежка «Бона» веде на однойменну гору, що височіє над Кременецем. Найпривабливішим туристичним об'єктом стежки є руїни замку XIII століття. Чудовий краєвид відкривається з вершини цієї гори. На одній з найдавніших вулиць Кременця Медовій знаходиться унікальна споруда XVIII ст. – кременецькі будинки-близнюки, зведені у стилі барокко. Під самою горою Миколаївський собор (XVI- XVII ст.), далі комплекс будівель колишнього колегіуму (1731-1743рр), споруди братського Богоявленського монастиря (XVII ст.) монастир реформаторів (XVIII ст.), родинний будинок Словацьких (XVIII ст.) та ряд інших.

Еколого-туристична стежка «Божя гора» – це частина Кременецьких гір, але через ерозійні та водні руйнування у минулому сталося так, що стоїть вона начебто сама по собі серед рівнини. Гора займає площу 119 гектарів має куполоподібний горб з пологими західними і крутими східними схилами. Її висота 365 метрів, протяжність туристичного маршруту – 2,6 кілометрів. У гори дві вершини, на одній з них б'є джерело з цілющою водою, на іншій – невелика капличка святої Трійці. Давня слов'янська святиня – Божя гора належить до найшанованіших паломницьких місць та знаходиться за 12 км від Кременця, неподалік села Великі Бережці.

Вона ще з княжих часів, з IX-X ст., була місцем подвижництва численних монахів. Гора Божа відома серед прочан завдяки місцю, що зветься «Ступня Матері Божої». Тут знаходиться новозбудована капличка, «печера Монаха» та кількасотлітнє цілюще джерело. Заступництва Богородиці, духовного та фізичного зцілення у цих місцях шукають віряни з усього світу. Часто вони йдуть до неї пішки за сотні кілометрів, щоб почерпнути тут цілющої духовної сили. До речі, свого часу серед прочан тут були Леся Українка з Климентом Квіткою, українські послы до польського сейму С. Скрипник, М. Тележинський, письменник У. Самчук тощо.

У межах НПП «Кременецькі гори», функціонує еколого-туристичний маршрут «**До скель Словацького**», де можна ознайомитися з ландшафтами, а також різноманітням рослинного і тваринного світу територій Кременецьких гір [4].

Скелі Словацького – це мальовничі стрімкі скелі серед лісу, утворені сірими сарматськими вапняками. Вони розташовані в лісовому урочищі Гниле озеро на околиці Кременця. Висота скель 10-12 метрів. Процес вивітрювання надав їм оригінальних форм і своєрідної краси. Найгарніше тут у травні, коли підніжжя скель вкривається білосніжним килимом конвалій. Скелі були улюбленим місцем відпочинку великого польського поета Юліуша Словацького, який народився та деякий час проживав у Кременці.

Протяжність маршруту – 2,2 км. Його облаштували вказівниками та інформаційними щитами, а також є дерев'яний місточок, території з лавочками для відпочинку тощо.

Також розроблений еколого-туристичний маршрут «**До чистих джерел**». Через підвищену зволоженість, тут спостерігається значна кількість мохів та лишайників. Через зарості папороті цю територію називають «Парк Юрського періоду». Долина багата комахами та бабками. Тут можна зустріти райдужницю велику, красуню-діву, дозорця-імператора, що належать до Червоної книги України. Із ссавців можна побачити сарну європейську, сліди перебування борсука, лисиці та зайця. Серед птахів – сова довгохвоста, дятел великий, дятел малий, вивільга, одуд, зозуля, соловей, сойка та інші. Протяжність маршруту 2,2 км.

Цікавим є еколого-туристичний маршрут «**Стежками древнього Кременця**». Маршрут пролягає територією м. Кременець та включає чотири об'єкти що знаходяться поруч із НПП. Протяжність 2,6 км. *Єврейське кладовище* – має площу 2,5 га, більш як 500 літню історію та нараховує близько 12 тис поховань. *Джерело «Корито»* знаходиться на схилі пагорба, на висоті 320 м над рівнем моря. За переказами місцевих жителів на початку ХХ століття було основним джерелом водопостачання для центральної частини міста. *Кременецькі каменоломні (шtolьні)*, вік яких сягає понад 500 років. Одноярусні ходи на території 100 метрів завширшки та 70 метрів завдовжки. Знаходяться на схилі гори «Сичівка». Тут видобувалось каміння для фортеці на замковій горі, надгробків на єврейському кладовищі та міського будівництва. Козацький цвинтар пов'язаний із подіями 1648 року та штурмом козаками Кременецького замку. Нараховано 105 могил, як хрестів, так і надгробних плит, три з яких у формі бандур [4].

Еколого-туристичний лісівничий маршрут «**Скарби Кременецького лісу**» розташований у Білокриницькому відділенні НПП між селами Веселівка та Лішня протяжністю 3,4 км. Маршрут включає різні типи лісорослинних умов Кременецьких гір: суббір, сугруди, свіжа та волога грабова діброва, а також ділянки з похідними лісами. Є можливість ознайомлення з видовим складом флори і фауни Кременецьких гір, інтродукцією рослин.

Окрім того На території Парку облаштовано дві еколого-освітньо-пізнавальні стежки:

• «**Пізнай природу разом з нами**» біля адмінприміщення Угорського ПНДВ, с. Лішня, вул. Загороддя, 2. Структура стежки включає шість зупинок, кожна з яких несе інформацію про рослинний та тваринний світ Кременецьких гір, пропагує природоохоронні особливості регіону. Зупинки можуть слугувати місцями для організації екскурсій з біології, природознавства, географії, історії, заняття для школярів молодших класів, оскільки на території створено літній клас. Для зручного проходження стежкою було збудовано ряд містків. Встановлено інтерактивні тренажери «Лісові цимбали», «Відчуй природу на дотик».

• «**Лісова симфонія**» біля адмінприміщення НПП «Кременецькі гори» м. Кременець, вул. Осовиця, 12. Довжина маршруту – 1 км, тривалість проходження – 1 год. 30 хв. Розрахована на такі категорії відвідувачів: дітей старших груп дошкільних закладів, учнів загальноосвітніх шкіл, студентів навчальних закладів усіх рівнів акредитації, педагогів і вихователів, а також інших відвідувачів Парку. Відвідувачі отримують усну та письмову (стенди, аншлаги, інформаційні щити, інтерактивне

обладнання, тощо) інформацію про ці об'єкти. Облаштована місцями для занять й відпочинку. Структура стежки включає сім зупинок, кожна з яких має свою характерну особливість та несе корисну інформацію про об'єкти живої і неживої природи, види флори і фауни, що зустрічаються на території Кременецьких гір та види, що занесені до Червоної книги України, пропагує природоохоронні особливості регіону [4].

У місті Кременець розташований унікальний **Кременецький ботанічний сад**. Один з найбільших і найстаріших ботанічних садів України. Сад демонструє дивовижне розмаїття рослин. Звідси відкриваються мальовничі краєвиди на місто Кременець, Кременецькі гори та Мале Полісся; цікаво подорожувати стежками через приголомшливий ландшафт і місцевість з перепадом висот до 150 метрів. Сад унікальний тим, що поєднує колекціонування та дослідження рослин з охороною та збереженням природної рослинності Кременецьких гір у її природному стані. Тут зібрано понад 2000 підвидів і сортів рослин, серед яких природні рослини, ягоди, плоди, лікарські, кормові, пряні, ароматичні, квіткові та декоративні види. Щороку тут вивчають можливість інтродукції десятків нових видів рослин з усього світу.

В межах Саду функціонують дві еколого-освітні стежки [3].

«Кременець – древнє місто в обіймах мальовничих гір». Довжина близько 5 км. Стежка розпочинається біля центрального входу в ботанічний сад.

Маршрут пролягає через старий парк, сад магнолій, альпінарій з виходом до колекційних ділянок наукової зони. Площа збереженої паркової частини становить 2,48 га. До наших днів залишилися мури, обнесні навколо цієї території, окремі вікові дерева. *Локація «Старий парк»* – жива візитівка, де вдало поєднано минуле з сучасним. Деревні породи, які пам'ятають творців Саду, контрастують із ділянкою штабових форм, шпилькових видів, гіркою кизильників. Естетичною окрасою парку і водночас символом, спомином про видатного ірландця, майстра садово-паркового мистецтва, ботаніка Діонісія Міклера є берека – червонокнижний вид, який має статус неоціненого. Понад двісті років тому подорожуючи Україною, він виявив це рідкісне дерево в лісах Поділля і ввів його в культуру. У центрі парку височіє *пам'ятник Віллібальдові Бессеру* – австрійцю, багаторічному директору Кременецького ботанічного саду, який зробив його всесвітньо відомим. Ця скульптура органічно вписується в ансамбль експозицій парку.

Рух продовжується у північно-західному напрямку, вздовж дороги звертаємо увагу на новостворені колекційні ділянки наукової зони. В колекції фітосозології культивуються види природної флори, в тому числі види рослин занесені до Червоної книги України та інших сусідніх держав та регіонально рідкісні види Тернопільщини. Поповнення рослин в колекції здійснювалося шляхом збору насіння під час експедиційних виїздів, у результаті обміну насінневого чи посадкового матеріалу з установами України й інших держав, а також з приватними особами. У складі колекційного фонду відділу вирощується 338 видів класу дводольних, 96 – однодольних, 137 раритетних видів різного статусу рідкісності. Зростають у колекціях ендемічні та реліктові види. Значну групу (понад 51%) рідкісних рослин колекції складають регіонально рідкісні види Тернопільської області.

Відповідно до каталогу рослин, виданого В.Бессером у 1810 році, у ботанічному саду культивувалося 26 видів кормових рослин, 22 – прямих, 16 – овочевих і 49 – лікарських. Всі ці види в даний час є в колекції. Культивування рослин з лікувальним ефектом у Кременецькому ботанічному саду бере початок з 1807 року, коли був створений аптекарський город і започатковано розведення лікарських рослин багатой місцевої флори Кременецьких гір, а також заготовлялася лікарська сировина для аптек Кременця, Львова і інших міст. На даний час такі рослини вирощуються в складі колекцій відділу лікарських та нових культур, яка нараховує 378 видів, 103 сорти, 47 форм, 4 гібриди, 2 амфідиплоїди. За господарськими ознаками культури колекційного фонду можна віднести до таких господарських груп: лікарські – 115 видів, 9 сортів; кормові – 127 видів, 36 сортів, 7 форм, 4 гібриди; овочеві – 106 таксонів, в тому числі 58 сортів; пряносмакові – 76 видів.

Далі маршрут веде в мішаний березово-грабовий ліс. Після повороту в південному напрямку потрапляємо на плато гори Воловиця. По південному краю гори зліва знаходяться паркові насадження (липа, береза, горобина, каштан, бузок з вкрапленнями окремих екзотів). З правого боку від стежки спостерігаються наскельно-степові ділянки природної флори Кременецьких гір, з присутніми в травостой рідкісними видами Західного Поділля та ендеміками регіону (чебрець моховий, мінуарція побільшена, заяча конюшина Шиверека, молодило руське та ін.)

Поступово, по мірі просування екскурсантів за маршрутом на схід, відкривається мальовничий краєвид міста Кременця з видом на Замкову гору. Замкова гора (Бона) – гора-останець, що належить до Кременецьких гір. Зі сходу прилягає до центральної частини Кременця і піднімається над ним у вигляді вулканічного конуса висотою до 100 м. Абсолютна висота близько 397 м.р.м. Гора з трьох боків обмежена стрімкими схилами, лише зі сходу вузькою смугою вододілу з'єднана з плато. Складена палеогенними і неогеновими відкладами (пісками, пісковиками, оолітовими вапняками), в основі яких — біла писальна крейда крейдяної системи. Схили гори вкриті сосновим лісом.

Єзуїтський монастир із колегіумом в Кременці – це щось особливе. Розміри, витонченість і стиль – ось головні складові величі єзуїтських монастирських комплексів, і в Кременці це зайвий раз доведено. До речі автором проекту комплексу був місцевий монах Павел Гіжицький. Колегіум представляв собою ціле навчально-релігійне містечко, яке втім, проіснувало недовго – у 1773 році Папа Климент XIV розпустив орден єзуїтів. Від того часу монастир підпорядковувався Комісії народної освіти. Трохи пізніше тут відкрили школу, а у 1803 році, за наказом царя Олександра I (тоді вже Кременець був під Росією) тут відкрилася Волинська гімназія, яка пізніше трансформувалася у, майже легендарний, лицей, із величезною бібліотекою та ботанічним садом. Нині в колишньому костьолі розміщується храм Преображення Господнього УПЦ КП. В будівлях колегіуму різні установи, в тому числі школа.

Краса пейзажів, чистота повітря, старовинна архітектура, пам'ятки природи ваблять та кличуть зануритися в історію, відчуті і доторкнутись душею та серцем.

«До місця зустрічі Малоого Полісся і Кременецьких гір». Довжина 6,5 км. Маршрут розпочинається біля входу в ботанічний сад.

З проходженням через оригінальний моносад магнолій. Щовесни цей сад милує око красивими, запашними квітами, а п'який магнолієвий аромат вабить відвідувачів та мешканців міста. Вони належать до древніх рослин, що були широко поширені на Землі ще у крейдяному та третинному періодах. Представники родини Магнолієвих – вихідці з країн теплого клімату. Та в результаті процесу інтродукції магнолії адаптувалися до низьких температур помірного клімату. Найбільш зимостійкою є магнолія кобус. На території ботанічного саду зростає кілька дерев різного віку з широкорозлогою кроною, які щорічно квітнуть в середині квітня – на початку травня до появи листя. А закінчують цвітіння, коли листки розпускаються повністю. Яскравими представниками роду Магнолія є: зірчаста, верболиста, суланжа, оголена, оберненояйцевидна тощо. Квітки молочно-білого, рожевого кольору, що мають приємний солодкуватий аромат.

Рухаючись маршрутом проходимо повз колекційно-експозиційну ділянку плодово-ягідних культур. Колекційний фонд нараховує 74 види, 232 сорти, 2 форми. Сюди входить плодовий декоративний сад, колекція кісточкових, зерняткових культур, колекція нетрадиційних плодкових культур, колекцією горіхоплідних культур. Загальна площа земельної ділянки становить 2.5 га.

Повернувши на дорогу в західному напрямку через 100 м звернувши на північ через ділянку березово-грабового лісу екскурсанти виходять у старий кар'єр. Тут для огляду відкривається скеля з характерними відслоненнями вапняків, ділянки наскальних степів, а з невеликого пагорба – перший на маршруті краєвид переходу західних схилів Кременецьких гір у Мале Полісся.

Пройшовши вздовж дороги по плато 400 м, екскурсанти виходять на оглядовий майданчик, з якого відкривається найбільш мальовничий краєвид рівнини переходу мальовничих гір у Мале Полісся.

З видом на Божу гору, що здіймається над рівнинними лісами і досягає абсолютної висоти 365 м.н.р.м. Поверхня Божої гори плоска, схили круті. Складається з білої писальної крейди, покритої зверху неогенними пісками, пісковиками та оолітовими вапняками. Вкрита лісом (граб, береза, дуб, сосна) та багатою трав'яною рослинністю: понад 280 видів, серед яких рідкісні — мінуарція побільшена, ломиніс прямий, дзвоники чоловічі та ін. Перша документальна згадка належить XVI ст. Божа гора – як сторожа вічності часу. Оповита незвичною тишею та спокоєм крізь древні віки зустрічає і проводить своїх гостей. Поїть їх цілющою водичкою із джерела на вершині і стежинкою веде у печеру своїх минулих жителів-сподвижників. А там спокій і молитвою прошіптано повітря. У печері на вершині Божої гори, в якій віками жили монахи-одинаки, легко молитися. Молитва ллється з найглибших куточків душі і серця. Здається, що кожне слово почуте небесами.

Даний маршрут багатий представниками рослинного світу. Тут спостерігається буйне квітання ефемероїдів (підсніжник білосніжний, анемона звичайна та жовтецева, пеніночниця звичайна, ряст

порожнистий, медунка лісова, пшінка). У літній період захоплює погляд суцільний килим з підмаренника, з вкрапленням зірочника, шавлії, дзвоників та інше [3].

Під час проходження еколого-освітньої стежки досягається науково-пізнавальний, культурно-виховний, спортивно-оздоровчий, освітній ефект, акцентується увага на зв'язках між природним і соціальним середовищем, набуваються навички гармонійних стосунків природи і людини.

Ці еколого-освітні стежки та маршрути в межах Кременеця та його околиць можна різним чином поєднувати і комбінувати з відвідуванням інших заповідних, історико-архітектурних об'єктів, музеїв, релігійних місць тощо. Цьому сприяє досить розвинена рекреаційна інфраструктура НПП «Кременецькі гори», Кременецького ботанічного саду, міста Кременця. Також позитивним фактором є наявність кваліфікованого персоналу цих та інших закладів [7].

Отже, використання екскурсій та подорожей краєзнавчої тематики сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу; вивчення природних особливостей та історії свого краю; становлення міжпредметних зв'язків з історією, біологією, літературою, економікою, фінансовою грамотністю; патріотичному та екологічному вихованню учнів різних вікових категорій.

Література:

1. Авер'янова Н. Українознавчі основи виховання особистості. Рідна шк. 2000. №10. С. 15-17.
2. Гуменникова Т. Українські національні традиції як засіб формування першо основ моральної культури. Початкова школа. 1996. №1. С. 38-40.
3. Кременецький ботанічний сад. Офіційний сайт. Режим доступу: <https://krembotsad.in.ua>
4. Національний природний парк «Кременецькі гори». Офіційний сайт. Режим доступу: <https://kremgory.in.ua> (дата звернення 25.10.2024)
5. Царик Л.В. Використання краєзнавчих екскурсій на вивчення природничих дисциплін (на матеріалах Терехівського району). *Вісник Тернопільського відділу УГТ*. 2019. №3 (вип. 3). С. 74-77.
6. Царик П.Л. До оцінки видів рекреаційної діяльності та потенціалу національного природного парку «Кременецькі гори». *Наукові записки ТНПУ. Серія: географія*. 2013. №2. С.132-141.
7. Царик П.Л., Царик Л.П., Кузик І.Р. Національний природний парк «Кременецькі гори» у системі рекреаційного і заповідного природокористування. *Science and society. Proceedings of the 9th International conference. Accent Graphics Communications & Publishing. Hamilton. 2019. P. 805-817.*
8. Штогрин М.О., Байрак О.М., Царик Л.П., Царик П.Л., та інші. НПП «Кременецькі гори»: сучасний стан та перспективи збереження, відтворення, використання природних комплексів та історико-культурних традицій: монографія. Київ: ТВО «ВТО Типографія від Ф до Я», 2017. 292 с.

Summary:

Petro TSARYK, Lesya TSARYK. USE OF ECOLOGICAL AND EDUCATIONAL TRAILS DURING LOCAL SCIENCE EXCURSIONS FOR STUDENTS (BASED ON MATERIALS FROM THE KREMENETS COMMUNITY).

The use of ecological and educational trails in local history and tourism work when teaching natural sciences is considered. The main types of recreational activities of the National Park «Kremenetski Gory» are assessed. The main ecological and educational and tourist trails of the National Park «Kremenetski Gory» and the Kremenets Botanical Garden are highlighted.

Key words: *ecological and educational trail, excursion, local history, natural sciences, Kremenets community.*